

Grundtvigs folkelighedsbegreb

Af Balder Mørk Andersen

Den danske guldalder er en af de mest mærkværdige perioder i Danmarkshistorien. Politisk oplevede landet at få sin grundlov, og enevælden afskaffedes. I Europa fulgte krigshandlingerne hinanden på løbende bånd, og Danmark undgik ikke inddragelse. Det blev til afståelse af Norge i 1814, og Sønderjylland gik tabt som en følge af krigene i 1864. På trods af dette, eller måske netop delvis på grund heraf, fostredes der i landet tænkere, forfattere, kunstnere og andre åndspersonligheder, som senere hen skulle vise sig at forme Danmark som ikke tidligere set. H. C. Andersen (1805-75), der altid har været folkeeje, Søren Kierkegaard (1813-55), som tilsyneladende er ved at blive det, og N. F. S. Grundtvig (1783-1872), hvis betydning for dansk identitet ikke kan anfægtes, var danskere, der alle levede på denne tid, men var samtidig via deres enorme lidenskab en smule udanske. Men perioden kendetegnes dog alene ikke af de store individer. Folket blev for alvor en størrelse, man debatterede og som ikke mindst Grundtvig nedfældede mange tanker om.

Denne artikel handler da også om præcis det aspekt ved Grundtvig, som gennem tiderne har delt vandene mest, nemlig hans tanker om folk og fædreland. Der søges en analyse af begrebet 'folkelighed', som det formede sig hos Grundtvig, udarbejdet på baggrund af en undersøgelse af de tre enkeltstående og samtidig sammenhængende hovedbestanddele i Grundtvigs begrebsverden: folkeånd, fædreland og modersmål. På Grundtvigs tid, og for ham selv, var desuden forholdet til Tyskland et hovedaspekt, som derfor behandles i sit eget afsnit. Analysen danner derpå grundlag for en vurdering af karakteren af Grundtvigs nationaltænkning. Dette har flere i tidens løb forsøgt sig med, og det har kastet flere forskellige svar af sig, hvoraf flere vil blive præsenteret. Men det er naturligvis i Grundtvigs egne værker, man skal finde nøglen til hans begrebsverden. Flere udvalgte skrifter vil da blive tolket og diskuteret i dialog med tidligere meningshavere.

I enhver behandling af Grundtvigs liv og forfatterskab er det et springende punkt, hvorvidt forskeren skal behandle det udviklingsmæssigt, fokuserende på faser i både livet og værkerne, eller se efter systemtænkningen – den store sammenhæng. Grundtvig var sin egen største kritiker og revurderede ofte sine tanker på hovedområderne kristendom og nation. Denne selvudvikling er i sig selv positiv, men gør, at man som her må vælge blot at gøre opmærksom på, at den er til stede, for derpå at

behandle Grundtvigs idéverden som et sæt sammenhængende tanker. Kun i de oplagte tilfælde gøres der opmærksom på brud.

Nationalisme som begreb

Europa har i det 20. århundrede været præget af nationalisme i en gennemdestruktiv udformning, der gør, at spørgsmål vedrørende nationalstater og national identitet til tider er yderst ømtålelige. Denne prægning er væsentlig at få hold på, for at man nøgternt kan se tilbage og placere den nationalisme, der var gældende i 1800-tallets Europa og dermed også i Danmark. For at placere Grundtvig er det en hovedpræmis at kategorierne defineres og vel at mærke efter den 1800-tals optik, som han selv befandt sig i.

Det er den gængse opfattelse i dag, at 'nation' og 'nationalbevidsthed' i ordenes moderne betydning tidligst optræder omkring slutningen af 1700-tallet.¹ Der skelnes da for første gang mellem statsborgerskab og nationalt tilhørsforhold, hvor sidstnævnte gøres til begrundelse for de enkelte staters eksistens. Efterfølgende vil en stat, eventuelt via hævdelser af ælde, konstituere sig selv som mere grundlæggende nationalstat, hvilket i nogle situationer medfører, at der tilmed kræves retten til at dominere andre.² Da er der tale om en etnocentrisk nationalisme, stående i modsætning til den polycentriske, "som bygger på en principiel anerkendelse af alle nationers ret til udfoldelse af deres egenart til hele menneskeslægten udvikling".³ J. G. Herder (1744-1803) står som repræsentant for den sidste anskuelse, blandt andet via værket *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1774). I modsatte grøft finder mange grund til at placere G. W. F. Hegel (1770-1831), idet han plæderede for, at de differentierede nationer med tiden ville ligne hinanden mere og mere - eller sågar ligne Tyskland, en tænkning, der grundlæggende legitimerede aggressiv nationalisme.⁴ Måske af den slags, der kan ses hos J. G. Fichte (1762-1814), som ifølge H. Grell gennemløber en udvikling fra polycentrisme (Herder) til etnocentrisme (Hegel).⁵ Han kan muligvis med rette ses som værende en aggressiv nationalist.⁶ Som en for- og medløber til de to ovennævnte strømme kan tilføjes den rationalistiske, europæiserende (kosmopolitiske) patriotismetænkning med rødder i oplysningstiden, som egentlig blødt kan defineres som værende åbensindet national.

Med en anden vinkel kan man som Povl Bagge lave opdelingen patriotisme, litterær nationalisme og politisk nationalisme.⁷ Han gør rig-

tignok opmærksom på hidtidige problemer ved definitionen på nationale holdninger og foretrækker derfor i grunden at definere det ved almindelig sprogbrug. Nationalismen er for ham lettest at kende, mens det er vanskeligt at skelne skarpt mellem den selvfølelse, høje vurdering af nationale ejendommeligheder og fornemmelse af at være anderledes end andre nationer, som formentlig hører til nationalfølelse i almindelig forstand – og den aggressivitet, selvdyrkelse og afvisning af det fremmede, man sædvanligvis tænker på, når ordet nationalisme nævnes. Grænsen bliver let vilkårlig og afhængig af den enkeltes fornemmelser på dette stærkt følelsesbelastede område. Ofte må man nøjes med tøvende at registrere en usikker tendens.⁸ Den tjekkiske historiker Miroslav Hroch har udkastet en inddeling i tre faser for nationalismernes udvikling til grund for sammenligninger. Kort sagt er det hans sigte at vise udviklingen fra national tankeudvikling til agitation og sluttelig gennemorganisering af masserne.⁹

Flere definitioner er gjort, og adskillige vinkler blevet lagt, men som grundlag for denne tekst ses spektret som gående fra nationalisme (hegeliansk eller herdersk) til nationalfølelse (fædrelandskærlighed) og endelig i den anden ende, antinationalismen.¹⁰

Forskellige syn på Grundtvigs nationale sindelag

Mangt og meget er skrevet og sagt i forsøget på at kortlægge Grundtvigs nationale tilbøjeligheder eller blot plædere for én holdnings udbredelse. Diskussionen blusser naturligt op, når han af Den Danske Forening bliver udråbt som 'årtusindets dansker'. Klaus Rothstein langer i en essaysamling ud efter Grundtvigs "rå og utilhuggede fædrelandskærlighed" og kalder den med et ord lånt fra Brandes for "*fædrelanderi* – den nationalindbildskhed som fordummer."¹¹ Støtte kan han hente hos en Jan Bunkenborg, som ser Grundtvigs holdninger som nationalistiske (i ordets meget negative moderne betydning) i og med, at han mener, at Grundtvig ophøjer danskerne til et udvalgt folk, hvis fjender er Guds fjender.¹² Jeppe Berg Sandvej har søgt at bære ved til bålet og er blandt andet fortørnet over, at Grundtvig, for ham at se, stiller fædrelandskærligheden før næstekærligheden.¹³ Det kunne være et modsvar til de tre, som Flemming Lundgreen-Nielsen kommer med, når han afvæbnende skriver: "Noget af det, Grundtvig i sin livslange kamp for danskhed kan citeres for, lyder ikke udelt behageligt i det 20. århundrede", men derpå indskyder at, "i brudstykker kan Grundtvigs udsagn selvfølgelig indsættes

i sammenhænge, han ikke har kendt og derfor aldrig taget stilling til.”¹⁴ Lorenz Rerup er mere konsekvent i belysningen af Grundtvigs ‘dunkle’ sider, men undskylder dem med truslen fra Tyskland,

Obviously Grundtvig sometimes behaved like an ugly nationalist, a nationalist of a kind we don't like although, I suppose, most of us would behave in precisely the same way as he did if the country we belong to is threatened by an enemy or some other kind of strong unusual influence from outside.¹⁵

L. Rerup fastholder grundlæggende, at Grundtvig tillige øvede indflydelse på nationalismen og altså ikke bare på folkeligheden.¹⁶

Andre meningshavere går i brechen for at beskytte Grundtvig mod nutidige nationalismeanklager. Karl Otto Meyer giver udtryk for, at Grundtvigs tanker var nationale og ikke nationalistiske.¹⁷ I den samme essaysamling støttes han af blandt andet K. B. Andersen, som tillægger Grundtvig æren for, at “nationalbevidsthed i Danmark mere har præg af en folkelig danskhed end af en militant chauvinisme”.¹⁸ Ulrik Dybdal og Knud Hansen er på linje med dem, skønt Hansen får tilføjet, at Grundtvigs lovprisning af det danske til tider gik over gevind.¹⁹

Endnu andre vælger at gå til problemstillingen ved at kortlægge Grundtvigs slægtskab med Herder, Fichte eller Hegel. Helge Grell påpeger, at Grundtvig flere gange har refereret til Herder og Fichte for derpå at bedømme dem, men at det sjældent er i forbindelse med deres tanker om folk og folkelighed. Grell er dog ikke i tvivl om, at det er den herderske nationaltænkning, der slår igennem hos Grundtvig.²⁰ Og til støtte for dette synspunkt kan der henvises til L. Rerup, som oven i købet mener, at det var Herder, som til sidst førte “Grundtvig tilbage til Luther og til en gammeldags kristendom”.²¹ De nationale knaster, som Grell bemærker Grundtvig har, forklares ved, at de indgår i en tænkningsbygget på et teologisk fundament.²² Theodor Jørgensen opponerede i 1988 ved Grells doktordisputats og mente her, at Grundtvig ved at gøre den danske sag til et frelsesanliggende kommer ud i overdimensioneret nationalisme og legitimerer et folkehad religiøst.²³

Sluttelig skal nævnes skribenten Peter Neerup Buhl, som tydeligvis grundet sin politiske orientering søger at tillægge Grundtvig så vidtrækkende nationale tanker som muligt. Skønt Buhl har flere fine pointer og belyser flere aspekter, er projektet i sidste ende hæmmende.²⁴

Folkelighed

Grundtvig står selv som ophavsmand til ordet ‘folkelighed’. Det bruges med større og større konsekvens fra ca. 1847 som erstatning for ‘nationalitet’. Når der refereres polemisk fra andre meningshavere, holder Grundtvig sig dog til ‘nationalitet’.²⁵ Allerede tidligere har han dog søgt at klare begrebets indhold, blandt andet i enmandstidsskriftet *Dannevirke* I-IV, juli 1816-januar 1819. Her når han frem til, at det ikke bare er det populære, det demokratiske, eller det nationale, men at det er et folks bevidste fællesskab om sine historiske og åndelige værdier.²⁶ Denne fællesskabsbevidsthed er tilmed et krav for, at man kan rumme menneskelighed. Som Grundtvig skriver i *Danskeren* i 1849, er folkeligheden “det, der baade paa Jorden, i Maanen og paa alle Planeterne, om de er befolkede, maa giennemtrænge alle de enkelte”.²⁷ Ligeså i foreningen Danske Samfund behandlede Grundtvig ofte begrebet. Hovedparten af Grundtvigs ‘enotaler’ (ca.100) handler om danskhed og den grundlæggende folkelighed. Flemming Lundgreen-Nielsen ser dog Grundtvigs delvis improviserede fem kvarters tale fra Skamlingsbankemødet 4. juli 1844 som stedet, hvor Grundtvig når højdepunktet af danskhed.²⁸ Her talte han om den tusindårige kulturkamp mellem dansk og tysk – den for Grundtvig åndelige grænsekamp om blandt andet modersmål.

Inden for Grundtvig-forskningen er der uenighed om, hvorvidt Grundtvigs folkelighedsbegreb kan forstås uafhængigt af hans kristendomssyn. Kaj Thaning og Poul Engberg m.fl. mener at kunne se ‘folkeligheden’ som en sækulariseret størrelse i Grundtvigs tankegang. Anders Pontoppidan Thyssen, Theodor Jørgensen og særligt Helge Grell mener, at man skal forstå ‘folkeligheden’ i samspil med kristendommen.²⁹ Begge standpunkter er i og for sig forståelige, eftersom sammenhængen imellem de to begreber i Grundtvigs skrifter er af så svingende karakter. I perioder med udefrakommende trussel kunne Grundtvig godt skrive om folkelighed uden at lade kristendommen skinne igennem. I dette arbejde holdes der derfor fast i, at man godt kan behandle Grundtvigs tanker om folkelighed som en specifik størrelse, når blot man i sidste ende ved, at det er skrevet af en ortodoks lutheraner.

De tre underpunkter er da indgangen til en forståelse af Grundtvigs folkelighedsbegreb og nationale tanker. Folkeånden er den for Grundtvig altafgørende samlende kraft, som manifesterer sig i vores gøren, tanker og ikke mindst sproget – modersmålet. Når dette sker fyldestgørende i Danmark – fædrelandet – er man i færd med at udfolde ægte danskhed.

Begreberne sammensættes i digtet *Selvprøvelse* fra 1848.³⁰ Digtet skal naturligvis ses i sammenhæng med, at Grundtvigs to sønner, Johan og Svend, er draget frivilligt af sted til de første slag under Treårskrigen. I strofe 16 ser vi, at “folkeligheden” åbenbarer sig, når det gælder, og inden da i strofe 15 ser vi, at Grundtvig endnu ikke har set “Fæderne-Aanden” (som i denne betydning sættes lig folkeånden) og “Møderne-Maalet” glimre, men at de vidt har strålet. I forbindelse med spørgsmålet om sammenhængen mellem kristendom og folkelighed er det interessant, at Grundtvig i strofe 17 og 18 tydeligvis ikke gerne prioriterer et kristent liv højere end danskhed. Men Grundtvig indsætter den klausul, at man altid kan genfinde danskheden i himlen, endda i rensset form. At Danmark er tættere på Gud end andre betyder, at man ikke nødes til at træffe det jordnære valg.

At min sammenhængsopfattelse er underbygget af Grundtvig selv, ses i et skrift som *Det Danske Fiir-Kløver*, trykt i 1836.³¹ Firkløveret består her af konge, folk, fædreland og modersmål. Folket er ensbetydende med ‘folkestemmen’, og der er ingen grund til at skille det fra folkeånden. Kongetroen er hos Grundtvig tilstedeværende gennem hele livet, hvilket mange tekster viser. Til dels er det også et udtryk for Grundtvigs opportunistiske side, at han i flere salmer og sange indflettede vers med ‘kongeleflen’. De er da også oftest blevet pillet fra af salmebogskommissioner og i de forskellige udgaver af *Folkehøjskolens Sangbog*.

Folkeånden

At Grundtvig benytter dette begreb så meget, som tilfældet er, viser helt klart hans tilhørsforhold til Herder. Det er dog, som om han må bruge længere tid på at få hold på dette aspekt, end han brugte på ‘folkeligheden’, som han jo allerede søgte at definere i *Danne-Virke*-årene. Hal Koch mente, at Grundtvigs tanker om folkeånden i ‘begyndelsen’ ytrede sig som praktiske og nødvendige foranstaltninger – opdyrkning af hede, mergling af jord, udtørring af moser samt ideer om andelsmejerier, landbrugsskoler m.m.³² Det er da også relativt sent, nemlig blandt andet i et udkast til indledningen til *Nordens Mythologi* (1832), at man kan finde Grundtvigs forsøg på at opstille en generel definition, gældende ikke bare i Danmark.³³ Her er det væsentligt, at Grundtvig primært holder fast i den fælles tænkemåde, modersmålet, den forgangne historie og villigheden til at ofre sig for fædrelandet. Der er klart nok tale om fællesskab inden for folkefærdet, men samtidig skal individualiteten også være til stede. Man skal passe sin dont i sin kreds og

“inderlig” tage del i hinandens sysler. Her kan man godt vælge at forstå dette ordret som en fællesskabstanke, der hele tiden skal ligge og ulme i hjerte og hjerne. Denne ytrer sig i samfundslivet, og det er da folkeånd.

Grundtvig mener dog selv at vide, at denne ånd til tider ikke er til stede, som han ønsker den skal være. I digtet *Til mine to Sønner* fra 1839 finder man disse linjer, hvor han advarer sønnerne (og andre),

Og at Unatur har blandet / Til os en forgiftig Skaal, / Naar os smager flovt og vandet / *Fædres Aand* og *Moders-Maal* / Folket er endnu forblindet, / Kjender ej sin egen Tarv, / Har bortsovet Oldtids-Mindet / Skatter ej sin rige Arv.³⁴

Som tidligere nævnt skal “Fædres Aand” forstås som folkeånden, og det er formentlig på grund af jævnføringen med modersmålet, at Grundtvig skriver, som han gør. Interessant i digtet er, at Grundtvig, efter at have skoset danskerne, alligevel i den selv samme folkemund og gamle skrifter, finder grundlag for at hævde, at der er “stort i Gjære”. Ejvind Larsen har i et foredrag i 1972 været inde på denne pointe.³⁵ Her bekender han sin taknemmelighed til Kaj Thaning, som mener, at der i digtet, ved siden af et teologisk holdningssammendrag, ligger en sammenfatning af Grundtvigs syn på folket, samtiden og den menneskelige kamp, og at der i dette indeholdes en teoretisk modsigelse i hans folkelige syn. Denne modsigelse er muligvis den stemningsforskel, der ses mellem flere af Grundtvig digte, og han skifter netop her hest i et enkelt digt. Det forekommer åbenbart, at Grundtvig vakler mellem kritikken af danskerne og ophøjelsen af dem. Grundtvig har muligvis ofte spurgt sig selv, om han skulle lutre folket, sparke det blidt bagi eller positivt fremhæve og se fremad. Sandsynligvis har denne proces været præget af situationen i øjeblikket for Danmark og for Grundtvig selv. Derved står det relativt klart, at Grundtvig var en påvirkelig person, der i høj grad var sig sin egen rolle bevidst.

En periode, hvor denne bevidsthed er meget tydelig, er årene 1848-51, hvor Grundtvig skriver *Danskeren*. I en så begivenhedsrig tid er Grundtvig ikke i tvivl om, at det er den danske fortræffelighed, der skal fremhæves. I det første nummer af *Danskeren* (22.3.48) sammenligner han folkeånden i Danmark med den i Tyskland og Frankrig. Det er

kun *Vinden*, ikke *Aanden*, der blæser eens over alle Lande, saa enten maa der være en *Dansk Aand*, med en egen Lyd og Kraft, Ild og Farve, Glands og Sving og Vingeslag, over det *Danske Folk* og i det *Danske Tungemaal*.³⁶

Og senere fortsætter han med at tro på, at Danmark i krigen kan opnå et “*fælles Bedste, fælles Kamp og Seier, fælles Dansk, udødeligt Minde*”.

Nært beslægtet med denne tekst er digtet *Folkeligheden* (trykt i *Danskeren* 30.8.48).³⁷ Digtet er et af de mest kendte, som Grundtvig skrev, og citeres regelmæssigt i forskning om Grundtvig og nutidig indvandrerdebat. I *Folkehøjskolens Sangbog (FHS, 17.udg.)* er digtet via førstelinjen blevet til sangen ‘Folkeligt skal alt nu være’, hvori der er udeladt stroferne 3, 4, 6, 9, 10, 12 og 13 samt spørgsmålene efter de 3 første strofer og svarene efter de 11 andre. Sangen i *FHS* er drænet for det krigeriske islæt og anfaldet mod Tyskland (str.10).³⁸ Strofe 8 viser som den eneste af dem i sangbogen, via bemærkningen om de “slesvigske” stænder, der vil rive sig løs, at digtet er fra Treårskrigen. Digtet begynder med, at der ligesom i *Til mine to Sønner* (1839) er noget i gære. Folket er ved at vågne op og vil måske ikke længere spises af med “Brød og Skuespil”, et udtryk, som den belæste mand har lånt fra Juvenals (60-ca.140 e. K.) *Satirer*. Derpå spørges der, hvad et folk i grunden er (str.2), men bare rolig, der er svar hos Odin og Mimer (str. 4) og i strofe 5 vågner alle de slumrende folkeånder. Derefter følger de to væsentlige strofer 6 og 7, hvor Grundtvig bliver mere filosofisk. Folket kan skabes på slægtsfællesskab – “Byrd og Blod”, men ikke på luft (evt. det spekulative hellige tysk-romerske rige) eller på “Staal” (formentlig Napoleons Frankrig eller zarenes Rusland), og det er modersmålet, som samler (str.6).³⁹ Næste strofe (7) har lidt den skæbne tit at være blevet ‘fejl’ citeret. De to første linjer er nemlig dejligt tilforladelige og frisindede, men derpå kommer der altså et par krav fra Grundtvigs side. For at få indfødsret skal man have øre for modersmålet og ild for fædrelandet, ellers udelukker man på forhånd sig selv som en “dragedukke”, det vil sige en alrune, som kan trække penge og lykke til ejermanden på bekostning af sjælefredelse. I dag ville man, som Flemming Lundgreen-Nielsen siger, kalde sådanne mennesker for “egoistiske lykkejægere, profitmagere og selskabstømmere”. Det er ifølge ham noget, der viser, at digtet mere er en kritik af de udanske danskere end et digt om beskyttelse af dansk selvgothed.⁴⁰ Denne udlægning synes at komme pænt uden om de skarpe kanter i dette digt. I teksten ligger der nemlig tydeligvis en beskyttertanke mod det udefrakommende (tyskerne) og en forherligelse af det danske. De syv led i det danske samfund, om hvem der i strofe 3 spørges “Er de alle af den Onde,” kalder senere i kor alt udansk for det onde (str.12), værger fædrelandet og har fælles byrd og sprog. Som tilfældet var med udkastet til indledningen til *Nordens Mythologi*, gøres der igen opmærksom på danskernes forskellige sysler, og alligevel deres

åndsmæssige ensartethed. Slutstrofen med den bemærkelsesværdige bemærkning “*Dansk er immer Kiærlighed!*” lugter lidt af godmodigt overmod.⁴¹ Den slutter forbindelsen til førstelinjen og tydeliggør den forbindelse, som Grundtvig så mellem folke-lighed og kær-lighed. Den specielle slutlinje i strofe 4-14, “Svar ei fattes Skoven!” er formentlig en henvisning til ordsproget, ‘Som man råber i skoven, får man svar’. Grundtvig kræver igen noget fra folket. De skal selv åbne op for at få tilbage, og de svar, de får, er betinget af de spørgsmål, de stiller. Men skoven har masser af svar, som folket via folkeånden allerede rummer.⁴²

Fædrelandet

Går man til Grundtvig selv for at oplyses om, hvornår han selv bliver sig sin fædrelandskærlighed bevidst, svarer han, at det var i forbindelse med englændernes bombardement af København i 1807. I digtet *Freden* fra 1813 (tr. 1815) skildrer Grundtvig hvordan han indtil da har været som død og “Først da fra Axelstad Luerne svang / Højt sig i Sky, / Kom under Vaabnenes Gny / Liv i min Sang; / Ja, da for Danemarks Smerte / Saaret oplod sig mit Hjærte”.⁴³ At Grundtvig med Axelstad mener København, kan ses af digtet *Axelstad* fra 1844.⁴⁴ Samme holdning finder man hos Grundtvig i *Mands Minde* fra 1838.⁴⁵ Og i fortalen til Saxo-oversættelsen fra 1818 ses det, at tabet af Norge efter *Freden* i Kiel i 1814 tillige har øvet indflydelse,

Fædrenelands-Kiærligheden vaagnede med en mig hidindtil af
Erfaring ubekjendt glødende Ild og seierrig Vælde i mit Bryst;
sønderrive det historiske Baand mellem Dannemark og Norge, som
fra Barnsben gjorde Eet i min Forestilling, det hverken kunde eller
vilde jeg.⁴⁶

Som det er påpeget af flere, var Grundtvig på dette tidspunkt mere nordisk end dansk. At Grundtvig vitterlig også gjorde noget efter denne opvågning, vidner hans debutbog *Maskeradballet i Danmark* (1808) om. Dette læsedrama var hans bidrag til en offentlig diskussion om det passende i, at borgere fornøjede sig til maskeballer, når man kunne have valgt at vise sorg over flådens bortførelse i 1807. Lorenz Rerup mener ikke, at dramaet litterært har nogen værdi, men bare er et tidligt tegn på patriotisme.⁴⁷ Heller ikke i samtiden studsede man over skribentens forargede udgydelser, og bogen blev ikke anmeldt.⁴⁸

Grundtvigs tanker om fædrelandet får lov at udvikle sig gennem årene, og i 1836 kan han skrive, at næppe nogen anden bogorm kender landet

bedre end han selv.⁴⁹ Beskedenhed var aldrig noget, der fik lov at præge hans liv. At genbrug ligeså var normalt i forfatterskabet, er åbenbart, og vel nok en mindre del af forklaringen på, at han nåede at skrive mere, end noget normalt menneske orker at læse af samme mand. Et godt eksempel på genbrug af strofer og overordnet idé kan man finde i digtene: *Til Fæderlandet* (1814), *Til Fæderlandet* (1844) og *Til Danmark* (1848).⁵⁰ Digtet fra 1814 er gennemarbejdet på baggrund af flere tidligere versioner, måske tilbage til 1810, men afsluttet i januar 1814. Det tyder på, at dette er sket efter den 14. januar, hvor Freden i Kiel og afståelsen af Norge blev en realitet. Digtet er overmåde trist, og det er kun i forbindelse med omtalen af himmerige, at der indflettes det håb, som Grundtvig normalt indførte i slutningen af digtene om Danmarks kranke skæbne. Det lyder blandt andet, "Fæderland! / Paa Gravens Rand / Saa bleg og blaa / Du ligge maa. / O, tænk kun ej / At du kan fly / Ad nogen Vej / Til noget Ly / Fra visse Død".⁵¹ Her er der virkelig ikke meget positivt at komme efter, og inden da har han bemærket, at Danmark lider under de to værste "sygdomme" – synden og døden.⁵² Som nordisk-kærlig er han bestemt ikke stolt over afståelsen af Norge.

Opbygningen og begyndelsen ligner umiskendeligt den, man ser i digtet fra 1844.⁵³ Dette stemningsdigt er dystert i sproget, teologisk og slet ikke præget af nogen større konflikt. Den kommer da klart til i ombearbejdelsen i 1848, som bliver til en folkesang oprædende i *FHS* uden forkortning og under titlen 'Fæderland'. Digtet skrev Grundtvig til *Danskeren* den 24.5.1848, og det er præget af det seneste danske nederlag (mod preusserne) i borgerkrigen, nemlig Slaget ved Slesvig den 24. april. Det er en spøjst detalje, at det håb, som Grundtvig har til, at det bedste endnu er tilbage, går i opfyldelse dagen efter, hvor general Wrangel efter politisk pres fra Rusland forlader Nørrejylland, og atter fire dage senere, hvor danskerne erobrer og forsvare et brohoved ved Dybbøl Banke.⁵⁴ I strofe 2 i digtet fra 1844 nævnes Gud som ham, der via sin kærlighed og godhed tidligere reddede Danmark ud af kriser. I 1848 digtet træder Guds kærlighed mere i baggrunden, og han bliver til den "almægtige" Gud, som interessant nok er tæt knyttet til netop Danmark, "Dine Fjender til Lands / Er og Fjenderne hans". Det er et gennemgående tema, at Grundtvig gør Danmark og danskerne til et af Gud udvalgt land og folk – et nyt Palæstina.⁵⁵ Et eksempel er salmen 'Herren taler: Øer, hører!' (*GSV II*, 125, jf. *Den Danske Salmebog*, Kbh.1986, nr. 283), hvor strofe 5 lyder, "Folkemunden fik da Mæle, / Folketungen blev Guds-Aandens Tolk, / og af Danmarks barnesjæle / skabte Jesus sig et udvalgt folk." Gud er muligvis også ham som, kaldes for "den Gamle af Dage"

(udtrykket ses i 'Daniels Bog' (kap. 7, v. 9, 13, og 22), hvor Gud er en mand med hvide klæder og uldhår).⁵⁶ Grundtvig kendte med al sandsynlighed til udtrykkets gamle brug, men dette forhindrede ham vel ikke i at ændre på denne eller gøre det dobbelttydigt. For sagnet om Vermund, dødsberedt siddende ved "Afgrundens Rand", ventende på, at hans 'uduelige' søn Uffe med et opgravet sværd (Skræp) skulle fældes af tyskere ved Ejderen, synes at ligge i baggrunden af dette digt. Som med Danmark er der håb, så længe Vermund "end lever". At det er Vermund og for eksempel ikke Gorm den Gamle, der tænkes på, underbygges af, at Grundtvig kort tid forinden i *Danskeren* 5, (19.4.1848) skriver digtet *Slesvig-Dansk Minde-Sang* (bedre kendt som sangen om 'Kong Vermund den Gamle' fra *FHS*).⁵⁷ I sidste linje lader Grundtvig det krigerske træde i baggrunden og udtaler håbet om fred med tyskerne. Den positive afslutning, med håb og lykke, kommer da i strofe 6 og 7. Lykken vender, og med vores "Kiærminder" (Grundtvigs symbol for danskernes historiske sans) skal det danske folk stå som en "Mø med letrødmende Kinder". Grundtvigs sans for det kvindelige fornægter sig ikke i slutstrofen af dette digt.

I årene 1853-56 koncentrerer Grundtvig sig om Den Danske Forening, som han er medstifter af og formand for.⁵⁸ Stiftelsen finder sted i Casino-teatret den 3.5.1853, og det er meningen, at foreningen skal være med til at bevare danskheden helt ned til Dannevirke. Foreningen har tillige bladet *Dannebrog* knyttet til sig, som reelt er et makkerskabsarbejde mellem Grundtvig og Frederik Barfod (1811-96) og senere med C. J. Brandt (1817-89).⁵⁹ Grundtvig var ikke lige så skriftmæssig altdominerende, som tilfældet var med *Danskeren*. Af de væsentlige prosatekster, han forfattede, står *Den Danske Sag* i fem dele fra den 13. og 27. januar, 23. marts, 8. juni og 6. juli 1855 som væsentlig i forståelsen af Grundtvigs fædrelandskærlighed.⁶⁰ I første del er det værd at studse over, at Grundtvig sætter Grundloven højt og ikke mener at kunne miste den, "uden derved at give Slip paa Fæderneland, Modersmaal og al Folkelighed".⁶¹ Grundtvig har åbenbart taget den Grundlov og det folkestyre til sig, som han i starten ikke havde fuld tiltro til. Oven i købet så meget, at han var imod den oktrojerede forfatning fra juli 1854, som nærmest førte Danmark tilbage til enevælden. Og hans tekster forhindrede ej heller fællesforfatningen fra oktober 1855.⁶² I anden del farer Grundtvig ud over stepperne, og den danske lovprisning intensiveres. Som han ser det, er den danske sag ikke bare danskernes, men tillige "Høinordens, Menneskelighedens, Christendommens og følgelig Forsynets, Guds den Almægtiges, Sag".⁶³ At der på daværende tidspunkt foregik en debat om,

hvor grænsen gik mellem naturlig fædrelandskærlighed og snæverhertet egenkærlighed til sagen, ses af, at Grundtvig retter skytset mod de "selvgjorte Hovmestere", der fordømmer fædrelandskærligheden.⁶⁴ Grundtvig er sig tilsyneladende den fare bevidst, for han skriver lidt efter at

Lyderne ved et Folks Fædemelands-Kiærlighed er nemlig den Ligegyldighed for Menneskeligheden i det hele, og den Hadskhed, Ubillighed og Uretfærdighed mod de Fremmede og især mod Naboerne, som Fædemelands-Kiærligheden kan udarte til.⁶⁵

Ifølge Grundtvig er skavankerne netop i Danmark så små som intet andet sted. Det er det springende punkt, hvorvidt Grundtvig til hver en tid efterlevede denne filosofi. Selv fandt han muligvis, at han via bevidstheden om faren altid holdt sig til den 'rette' fædrelandskærlighed. Andre vil måske nok mene, at han til tider kammede over.

Der er dog et digt, som af mange tillægges stor værdi. Nemlig *Den danske Nødvendighed* (trykt i *Dannebrog* 17.6.1853), som har givet otte strofer til sangen 'Kærlighed til fædrelandet' (*FHS*. nr.155).⁶⁶ Helge Grell mener, at Grundtvig her fremstiller "det menneskesyn, der i dansk folkelig skikkelse giver folk og rige deres eksistensberettigelse", og at Grundtvig spørger, hvilken nødvendighed folket skal holde sig til, når det gælder den folkelige skæbne. Svaret er, som Grell ser det i digtet, kærligheden.⁶⁷ Lundgreen-Nielsen kalder det for et kort og præcist tankedigt, hvor Grundtvig leverer formelen for dansk folkelighed.⁶⁸ Begge kan vist tilsyneladende enes om, at Grundtvig i digtet opskriver kærligheden til det, der legitimerer dyrkelsen af fædrelandet, og det skal tilføjes, at kærligheden til fædrelandet for Grundtvig er en forudsætning for Guds kærlighed. Det er kravet, og Grundtvig mener naturligvis, at man i Danmark har med et kærlighedens rige at gøre. Dette er flot og tilforladeligt, så længe det ikke er den negative art af kærligheden, der fremtræder bremsende for andre aspekter af tilværelsen.

Modersmålet

Ud fra digtet *Folkeligheden*, som berørtes tidligere, ses det, at en forudsætning for at være dansk var, at man havde øre for modersmålet. Rent faktisk er det, som Grundtvig selv siger sådan, at danskheden "lyslevende og elskelig udtrykker sig i vort *Modersmaal*".⁶⁹

Er der grund til at lytte til Grundtvigs proklamationer om modersmålet? Om det skriver han selv i 1836,

Komme vi nu til Modersmaalet, da er jeg saa gammel en Arbejder deri baade med 'Mund og Pen', at man neppe vil nægte mig Stemmeret, og skjøndt jeg i dette Stykke naturligviis er uhyre partisk,

og på det grundlag skal man naturligvis lytte til ham.⁷⁰ Han gør det klart, at han i høj grad har et sammenligningsgrundlag, og man ved da også, at han mestrede latin, græsk, angelsaksisk, engelsk, tysk, islandsk, norsk og velsagtens havde et godt kendskab til hebraisk.

En interessant anekdote ligger der i talen i Danske Samfund den 5. november 1839. Grundtvig har forinden været censor ved teologisk embedseksamen og møder som en forurettet skolemester op i foreningen og brokker sig over den omgang mådeligt dansk og slet latin, han har hørt den dag (Det vides ikke, om kandidaterne bestod). Han funderer over, om dansk er "fordærvet Islandsk, eller et Pluddervælsk og Kiørsammen af Nordisk og Plattydsk".⁷¹ Tre år senere foretog P. Hiort Lorenzen sin dansksprogede demonstration i den slesvigske stænderforsamling, som efterfulgtes af det bevidst uklare sprogreskript af 2. december 1842, udfærdiget af regeringen for Christian 8.⁷² Ud fra Grundtvigs bevarede skrifter lader det til, at han ikke brugte synderlig meget tid på hændelsen, og at det givetvis var af respekt for kongen, at han undlod dette.⁷³ I digtet *Modersmaalet i Danmark* (1851) sættes disse tanker på strofeform, og der konkluderes poetisk, at dansk fødtes af kærlighed og ikke af tysk eller islandsk.⁷⁴

Folkeånden og modersmålet er to sammenvævede størrelser hos Grundtvig. Modersmålet er folkeåndens legeme, redskab og udtryk, og uden det blomstrer intet rige.⁷⁵ Forbindelsen viser han i digtet *Budstikke i Højnorden* (1864), "Kun Ord, som gaar i Sagn og Sang / Fra Mund til Mund i Folkevang, / Opholder Folkelivet; / I Folkets egne gamle Ord / Kun folkelig Oplysning bor, / Af Folke-Aanden givet!".⁷⁶

Fyrré år forinden skriver Grundtvig sit monstrøse digt *Nyaars-Morgen* (1824).⁷⁷ Det er et svært tilgængeligt selvbiografisk digt, som Grundtvig selv ved flere senere lejligheder vender tilbage til. I 1849 omtaler han det lettere underspillet som en række "i en vis Henseende meget rimelige men i alle andre Henseender meget urimelige Strøtanker", som han "selv kun halvveis forstaa" (Ja, hvem der bare fik strøtanker i den mængde).⁷⁸ Strofe 198 af de 312 lyder som følger,

O, mærker dog, Blinde! / Hvad Tossier forstaae / Hvo Marken vil vinde, / Maa prøve derpaa! / Hvo Folket vil træffe / Til Bunds under Øe, / Med Folket maa bjæffe, / Om ej det kan gjøe! / Hvo for det vil sjunge, / Maa laane dets Tunge / Og lære at aande paa

*den!*⁷⁹

Kommunikation er løsenet i forsøget på at forstå hinanden. Selv blinde og tosser kan det sammen lykkes for, hvis de altså prøver derpå (Endnu engang ses det, at Grundtvig stiller krav – det kommer ikke bare fra himlen ned). Og sker dette under, skyldes det, at en ånd er kommet til og har pustet på tungen, som nu er i stand til at synge. Forbindelsen mellem folkeånd og sprog (modersmål) ses igen. Grundtvig formår også at indskyde en lille kritik; for det er som sagt sådan i et folk, at nogen er i stand til at gø, mens andre må nøjes med at bjæffe. Egentlig ses det andetsteds hos Grundtvig, at det er fint nok med den “jævne Tale”.⁸⁰ For modersmålet er på samme tid lydt og klart og sødt - lifligt, smult og blødt”.⁸¹ Det jævne kan if. Grundtvig som bekendt godt medføre et muntert og virksomt liv på jorden.

Oven i det har Grundtvig skrevet digte, der er deciderede kærlighedserklæringer til modersmålet.⁸² *Modersmaalet* (1838), som er forlæg for sangene i *FHS* (116 og 117), er et eksempel på dette, og den trækker forbindelsen mellem himmerige, modersmålet, folket og dennes ånd, som er så evident for Grundtvig.⁸³ Sangen *Danmarks Trøst* (‘Langt højere Bjærg saaa vide paa Jord’) skrevet i anledning af digteren og nationaløkonomen C. H. Prams afrejse til St. Thomas – hvor han på grund af varmen døde året efter – er tillige et eksempel. Sangen rummer et par sætninger, der siden hen er blevet nationaleje, og lovprisningen af modersmålet i strofe 5 er ikke til at komme uden om,

Langt højere, ædlere, finere Sprog / Skal findes paa fremmede
Tunge; / Om Højhed og Dejlighed Dannemænd dog / Med
Sandhed kan tale og sjunge; / Og træffer vort Modersmaal ej paa et
haar, / det smelter dog mere, end fremmede slaar.⁸⁴

Dette afsnit er, som det ses, bygget op af digte fra vidt forskellige årstal. Netop i forbindelse med Grundtvigs modersmålssyn synes det klart tilladeligt. For det er et aspekt, hvor Grundtvig hele livet ligger i samme spor, og hvor han derfor i denne forbindelse kan kaldes en systematisk tænker.

Grundtvig og Tyskland

Den store tyske nabo prægede Grundtvigs liv og var årsag til nogle af de mest bombastiske udtalelser, der kom fra hans mund. Samtidig var forskelligheden i dem en væsentlig årsag til, at Grundtvig på dette område

ikke lignede en systematisk tænker. En mere kronologisk gennemgang er derfor at foretrække.

I hans ungdom stod englænderne som den af Grundtvig blidt behandlede skurk, imens han prægedes af de tidligere nævnte tyske filosofers værker og ikke mindst J. W. Goethe (1749-1832), F. W. J. Schelling (1775-1854) og sin fætter Henrich Steffens (1773-1845), som i 1802-3 holdt en række filosofisk-æstetiske forelæsninger i København med blandt andre Grundtvig som tilhører.

Offentlig talelyst rammer først Grundtvig i forbindelse med *Mands Minde*-forelæsningerne på Borchs Kollegium i 1838. Her aner han kommende vanskeligheder i forholdet til Tyskland, men bekendtgør at landet formentlig rummer bedre mennesker end ham selv, samt har gjort fortjenester for Europas frihed og oplysning. Derpå udtaler han, at alt i alt "vil Tyskerne næppe andetsteds end i Tyskland og Danmark finde mindre Tyskerhad end hos mig".⁸⁵ Der anes dog tydeligt en begyndende irritation over, at tyskerne tilsyneladende sætter sig selv højere end andre. Aspektet ses blandt andet i mindedigtet til Steffens fra 1845.⁸⁶

Ejderpolitik (Holsten og Lauenborg kunne afgives) eller helstat? Grundtvig var ikke i tvivl, da han i *Danskeren* nr. 10, den 24.5.1848 erklærede "*Eideren er Danmarks Grændse*" (s. 154). Budskabet gentoges i samme skrift nr. 22, den 22.8.1848 under indlægget 'Sommeandres og mit Tyskerhad'. Grundtvig vil ikke forfølge tyskerne over Ejderen, for hans had blusser først, når danskerne lider skade. Er fjenden at finde på danske enemærker, skal de uden tøven slås ihjel. Dette kan Grundtvig godt forsvare, eftersom det er i fædrelandets tjeneste og derfor stadigt menneskekærligt. Her er der dog en tendens til, at Grundtvig misbruger kristendommen til at legitimere gerninger, der grundlæggende er alenvidt fra troen. Andetsteds blander han det åndelige drab og det korporlige sammen på en måde, der normalt ville vidne om store etiske problemer.⁸⁷ Det hører for Grundtvig nødvendigt til, at slå så mange tyskere ihjel i Slesvig som muligt (Bare det gøres skikkelig! - Grundtvig så formentlig aldrig en slagmark!) og samtidigt drive dem ud af mund og hjerte. De 'etiske problemer' har Grundtvig formentlig ikke haft, og heri ligger problemet muligvis begravet. Han har åbenbart haft så stor tiltro til sin opbyggede åndsverden, at den for ham også var holdbar i krigstid. Dobbeltheden ses tillige i digtet *Jubelaaret 1848*, skrevet omkring 5. april og altså lige inden det første slag, "Krig skal føres kun mod vilde Dyr, / Og i Kamp for Fædrelandet, / Loven holde skal paa Landet Styr, / Hæren er til Krig og intet andet, / Leg med Krudt er Leg med Liv og Ild".⁸⁸ Strofen starter med at gøre tyskerne til dyr, der for fædrelandet skal

bekæmpes, men derpå indskydes den humanistiske linje 5 - som jo næsten ligner et forlæg for vers 3 i sangen 'Kringsatt av fiender'.⁸⁹ Splittelsen springer en senere iagttager i øjnene, men var irrelevant for Grundtvig, da projektet fra starten havde fået carte blanche af ham foroven.

Digtene skrevet under Treårskrigen er i høj grad påvirket af udviklingen på krigsskuepladsen, hvilket vel egentlig er meget naturligt. Titlen *Helte-Savnet* på digtet skrevet 30. juni (hvor general Olaf Ryes (1791-1849) tropper var pressede) siger alt, sammen med førstelinjen, "Danmark! est du mæt af Dage".⁹⁰ Efter slaget ved Isted i 1850, der som slag var et dyrekøbt uafgjort, men oftest kaldes for en lille dansk sejr, skrev Grundtvig sejrsdigtene *Danmark om hundrede Aar*, *Sejers-Torsdagen 1850*, *Sejrens Julidag*, *Danmarks Julihelte*, *Kiærminde-Sang*, *Den danske Menigmand* og *Isted-Slaget*.⁹¹ Grundsynet var, at slaget var en strålende dansk sejr, men at den egentlige sejr først var vundet, når al tysk indflydelse var bragt til ende i landet. Derfor irriterede det Grundtvig, at det officielle Danmark fejrede slaget ved i den 'sorte' skole at gøre tysk til hovedsproget i stedet for latin.⁹²

Grundtvigs indenrigspolitiske kamp for danskheden manifesterede sig endvidere i rigsdagen, hvor han sad fra 1849-58. Her vakte det i 1850 stor moro, at Grundtvig blev ordfører for et udvalg, der gav ti ansøgere indfødsret, heriblandt tre tyskere. M. A. Goldschmidt (1818-87), udgiveren af *Corsaren* (1840-46) og *Nord og Syd* (1847-59) var heller ikke sen til at udnytte denne håndsækning til som så mange andre gange at gøre grin med Grundtvig.⁹³

At konflikten skulle vende tilbage med skæbnessvanger kraft, synes Grundtvig at forudse i digtet *Tysk og Dansk* (1853). Blandt huggene til det tyske står der blandt andet, "Fred der godt kan mægles paa, / Men til ingen Nytte" (str.10) og om danskerne som en rå, der jages, "Freden, som der mægles paa, / Er din største Fare".⁹⁴ 1864 bliver derpå en kendsgerning, og Grundtvig rives med som mange andre. Helge Grell mener, at Grundtvigs lejlighedsdigte fra denne tid ikke er af interesse i en undersøgelse af hans folkesyn.⁹⁵ Denne holdning er problematisk. Man kan ikke bare pille noget fra og hævde, at Grundtvig var 'sindssyg i gerningsøjeblikket'. Det er alt sammen en del af den person, han nu engang var og et udtryk for de tanker, han rummede. Derfor er de patriotiske sange fra 1864, som for eksempel *Dansker-Vise* og *At Overtal er Overmagt* lige så væsentlige som de mere metaforbrugende og analyserende *Dannevirke*, *Budstikke i Højnorden*, *Dansk og Tysk* samt det håbsbringende digt *Trostebrev til Danmark*.⁹⁶

Grundtanken om tysklandsforholdet manifesterer sig hos Grundtvig gennem begge krige som, at det udadtil er vigtigt at sætte grænser, både bogstavelige og litterære. Indenlands skal al tyskhed mødes med modstand, igen både litterært og korporligt. Holdningen udtrykkes med alderdommens eftertænksomhed i digtet *Dansker! dit Folk er af de smaa* (1868). Grundtvig har nu oplevet, hvor svært det er at brydes med de store. Derfor fremhæves det nu, som tilfældet i højere grad var det inden krigen, at det er ånden og modersmålet, der er trumferne. Guds vågen over landet er uforandret; fordi i himlen "just de smaa man har kjære".⁹⁷

Afslutning

Adskillige digte og skrifter er på nuværende tidspunkt blevet underkastet en undersøgelse. Billedet, der tegner sig er, at de er skrevet af en *dansker* med en sjælden set lidenskabsevne, for hvem det halve ikke var godt nok. Grundtvig var tydeligvis bevidst om sine evner og sin rolle, påvirkelig og til tider opportunistisk. Skønt flere forskelle mellem kilderne er blevet påvist, synes det dog muligt at forstå, hvordan Grundtvigs eget begreb 'folkelighed' har formet sig inden i ham selv. Nemlig som en ide om et historisk og åndeligt værdifællesskab, hvor alle bidrager til og nærer følelser for nationens tilstand, både den forgangne, den umiddelbare og den kommende. For Grundtvig var den kraft, der skulle bevirke dette, folkeånden, den fælles grundforståelse, som samler men ikke bremser individualiteten. Det vigtigste sted for ånden at manifestere sig var sproget: modersmålet. Et betydeligt krav indbygget i folkeånden var for Grundtvig selvopofrelsen for fædrelandet. Kærligheden til dette var samtidig forudsætningen for at modtage Guds kærlighed. Heldigvis var der efter Grundtvigs egen overbevisning al mulig grund til at tro på, at man som dansker i højere grad end andre folk kunne blive tilgodeset af Guds nåde. Danskerne var nemlig et udvalgt folk, og deres land – et kærlighedens rige. Denne tankegang er historisk set ikke en, som Grundtvig står alene med. I adskillige lande ser man, at den litterære arv rummer nationale lovprisninger af selvsamme art. På trods heraf er dette et aspekt, hvor der med rette kan råbes vagt i gevær, for Grundtvig kan her læses, som om han henfalder til en religiøst baseret etnocentrisk nationalisme. Ligeså i flere tilfælde under de to krige, hvor hjertet løber af med ham, og lovprisningen af det danske bliver fremført sammen med en nedvurdering af det fremmede (tyske). Men kærligheden til og beskyttelsen af fædrelandet legitimerer for Grundtvig projektet, og det skal huskes, at Grundtvig (selv i krigstid) altid holdt fast i, at danskerne

skulle passe sig selv og ikke øve åndelig vold mod andre folk. Konklusionen i denne behandling er derfor, at Grundtvigs nationaltanker læst i så nuanceret en optik som muligt, grundlæggende og alt i alt, var af polycentrisk karakter og altså knyttet til Herder.

Noter

- ¹ H. Kohn står dog undtagelsesvis for den opfattelse, at de hebræiske og græske folk i oldtiden rummede en nationalbevidsthed betinget af de samme faktorer, som var forudsætningen for sammes opståen i nyere tid. (H. Grell, *Skaberånd og folkeånd* (Århus, 1988), 25.
- ² For L. Rerup er ælde den hyppigst brugte nationalismelegitimation. Oven i det skal det nævnes, at han ser statspatriotismen og ikke nationalismen som overordnet dansk ideologi omkring 1800. (L. Rerup, 'Fra litterær til politisk nationalisme' i O. Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie 2* (Kbh., 1991), 326.
- ³ H. Grell, *loc. cit.* (note 1).
- ⁴ T. Ehnevid holdt i 1972 et foredrag ved seminaret 'A Century after Grundtvig', hvor han beskrev de store forskelle, der vitterligt er til stede mellem Grundtvig og Hegel ('The Dominant Peoples in History according to Grundtvig and Hegel' i G. Albeck og W. Michelsen (red.), *Grundtvig-Studier* (Kbh., 1973), 115-128.
- ⁵ H. Grell, *op. cit.* (note 1), 24.
- ⁶ H. Vammen, 'National internationalism' i *Thorvaldsens Museum Bulletin* (Kbh., 1997), 10.
- ⁷ P. Bagge, 'Nationalisme, antinationalisme og nationalfølelse i Danmark omkring 1900' (1963) i O. Feldbæk (red.), *Dansk Identitetshistorie 3 (DI 3)* (Kbh., 1992), 443-44.
- ⁸ *Ibid.*
- ⁹ L. Rerup, *op. cit.* (note 2), 351.
- ¹⁰ Ses tillige hos H. Vammen, *loc. cit.* (note 6).
- ¹¹ K. Rothstein, *Kvinde på Dronning Louises Bro* (Kbh., 2000), 55.
- ¹² J. Bunkenborg, 'Luft ud efter Grundtvig' i *Politiken* (6.3.1999).
- ¹³ J. B. Sandvej, 'Grundtvigs folkelighedsbegreb' i *Faklen* (14.1.2000), 39.
- ¹⁴ F. Lundgreen-Nielsen, 'Grundtvig og danskhed' i *DI 3* (note 7), 173.
- ¹⁵ L. Rerup, 'Grundtvig and the 19th Century' i J. H. Schjørring (red.), *National identity and international community* (Kbh., 1993), 17.
- ¹⁶ L. Rerup, 'Grundtvigs indflydelse på den tidlige danske nationalisme' i G. Albeck, W. Michelsen, J.H. Schjørring og H. Toftdahl (red.), *Grundtvig-Studier* (Kbh., 1992), 30.
- ¹⁷ K. O. Meyer, 'Det nationale – blev det noget særligt i Danmark' i Henrik S.

- Nissen (red.), *Efter Grundtvig* (Kbh., 1983), 38.
- ¹⁸ K. B. Andersen, 'Grundtvig, grundtvigianisme og lønarbejdere' i Nissen, *ibid.*, 88.
- ¹⁹ K. Hansen, 'Nogle grundbegreber i Grundtvigs tanker om folkelighed' i L. Grane og O. Jensen (red.), *Fønix 4* (Kbh., 1984), 226; U. Dybdal, 'Dansk identitet' i A. Bojsen-Møller, J. Kristensen og E. J. Petersen (red.), *Vartovbogen* (Kbh., 1995), 12.
- ²⁰ H. Grell, *op. cit.* (note 1), 25-58. Se tillige Vammen, *op. cit.* (note 6), 11 og 14.
- ²¹ L. Rerup, *op. cit.* (note 16), 30.
- ²² H. Grell, *op. cit.* (note 1), 214.
- ²³ T. Jørgensen, 'Treenighedsteologi og folkelighed' i J. H. Schjørring (red.), *Menneske først, kristen så* (Århus, 1988), 24.
- ²⁴ Projektet ekspliciteres, når P. N. Buhl om Grundtvig skriver, "I dag ville han givetvis være gået forrest i arbejdet for at gøre Danmark muhamedanerfrit". P. N. Buhl, *Grundtvig og nutidens kamp for Danmark* (Århus, 2000), 14, note 13.
- ²⁵ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 96-97.
- ²⁶ E. J. Borup og F. Schrøder, *Haandbog i N. F. S. Grundtvigs Skrifter (HiGS) II* (Kbh., 1930), X.
- ²⁷ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 97. *Danskeren* var det enmandstidsskrift, som Grundtvig brugte næsten al sin energi på i tiden 22.3.1848 til 27.12.1851, med udgivelse én gang om ugen.
- ²⁸ F. Lundgreen-Nielsen, 'Danskhed i krige og kriser. 1800-1864' i F. Lundgreen-Nielsen (red.), *På sporet af dansk identitet* (Kbh., 1992), 133. Grundtvigs tale ved mødet, som var arrangeret af de nationalliberale og derfor præget af Orla Lehmann (1810-70), Laurids Skau (1817-64) og P. Hiort Lorenzen (1791-1845) (som blev kendt for sin dansksprogede demonstrationen ved mødet i de slesvigske stænder i okt.1842) gav ham kortvarigt et problem i forholdet til Dronning Caroline Amalie. Christian 8. søgte nemlig at holde sammen på den dansk-tyske helstat, og positive fremhævelser af danskheden i Slesvig var da kontroversielle.
- ²⁹ Sigrød W. Kjær, *Nationalfølelse og religiøsitet i danske fædrelandssange i det 19. århundrede* (kopi på Grundtvig Biblioteket af speciale afleveret i teologi på Københavns Universitet, 1997), 24.
- ³⁰ S. Grundtvig (red.), *Grundtvigs Poetiske Skrifter (PS) VII* (Kbh., 1889), 47-50.
- ³¹ G. Christensen og H. Koch (red.), *Grundtvigs Værker i Udvalg (VU) IV* (Kbh., 1943), 145.
- ³² K. Hansen, *op. cit.* (note 19), 225.
- ³³ F. Lundgreen-Nielsen, 'Løven i buret – Grundtvig i 1848' i C. Bjørn (red.),

- 1848 - *det mærkelige år* (Kbh., 1998), 143-44.
- ³⁴ *PS* (note 30) VI, 252.
- ³⁵ W. Michelsen, 'Det internationale seminar: Et århundrede efter Grundtvig' i G. Albeck og W. Michelsen (red.), *Grundtvig-Studier* (Kbh., 1973), 209. Det skrevne er et troværdigt referat af Ejvind Larsens foredrag ved seminaret.
- ³⁶ *HiGS.* (note 26), II, 156-57.
- ³⁷ H. Begtrup (red.), *Grundtvigs Udvalgte Skrifter (US)* IX (Kbh., 1909), 139-142.
- ³⁸ Selv samme 'sortering' ses i E. J. Borup og F. Schrøders samling, *op. cit.* (note 26). Her mangler strofe 4, 5, 9, 10, 13, 14.
- ³⁹ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 101.
- ⁴⁰ *Ibid.*, 101-102.
- ⁴¹ Som F. Lundgreen-Nielsen anfører, undrede man sig selv i samtiden over Grundtvigs brug af det tyske 'immer'. Men Grundtvig søgte senere selv at forklare det med, at det var et fællesudtryk mellem dansk og tysk, *op. cit.* (note 14), 102.
- ⁴² Ideen til omkvædet undfangedes tidligere på året i digtet *Jubelaaret 1848*, hvor der i strofe 24 står, "Saa med Gienlyd svarer Skoven!" i *Danskeren* (5.4.1848).
- ⁴³ *PS* (note 30), III, 126.
- ⁴⁴ *Ibid.*, VI, 524. Digtet optræder med større ændringer i *Danskeren* (24.5.1848) lige efter digtet *Til Danmark*.
- ⁴⁵ H. Grell, *op. cit.* (note 1), 77.
- ⁴⁶ *US* (note 37) IV, 96.
- ⁴⁷ L. Rerup, *op. cit.* (note 16), 31.
- ⁴⁸ L. Rerup, *op. cit.* (note 2), 333.
- ⁴⁹ N. F. S. Grundtvig, *Det Danske Fiirkløver* (1836) i *VU* (note 31), IV, 165.
- ⁵⁰ N. F. S. Grundtvig, *Til Fædernelandet* (1814) i *PS* (note 30), III, 387-97, *Til Fædernelandet* (1844) i *PS*, VI, 521-23) og *Til Danmark* (1848) i *PS*, VII, 43-45).
- ⁵¹ *PS* (note 30), III, 394.
- ⁵² *Ibid.*, 390.
- ⁵³ Baggrunden var ifølge F. Lundgreen-Nielsen brylluppet mellem kongens søstersøn, prins Friedrich af Hessen og den russiske kejserdatter Alexandra (som døde i august samme år ved en for tidlig fødsel). Friedrich kunne komme på tale som tronfølger, medførende reaktionær russisk politik (*op. cit.* (note 14), 82).
- ⁵⁴ C. Bjørn, 'Fra reaktion til Grundlov 1800-1850' i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 10 (Kbh., 1990), 335.

- ⁵⁵ Grundtvig udtaler dette i fortalet til digtet *Nyaars-Morgen* (1824) i *PS* (note 30), V, 160.
- ⁵⁶ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 84 og *Bibelen* (Kbh., 1998), 791.
- ⁵⁷ F. Lundgreen-Nielsen skriver, at adskillige personer har søgt at tolke Danmark som værende en kvindeskikkelse i sorg (*ibid.*, 127). Der findes dog ikke sikkert belæg for dette i digtet, da en konge i høj grad kan være indhyllet i en kappe eller et bjørneskind.
- ⁵⁸ Det har i 1853 været på trods af en sjælelig krise, som han hjemsøgte af også 1810, 44 og 67.
- ⁵⁹ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 132 og 135. Barfod er kun udgiver til og med 29.11.53, hvorpå han efter en politisk artikel, som Grundtvig ikke kunne lide, sættes fra bestillingen. Efter en pause har Grundtvig selv været hovedredaktør på numrene 30.12.53 (underligt nok er dette nummer i samleudgivelsen indsat før det fra 29.11.53) og 31.12.53. I nummer 1 fra 25.1.54 tager Brandt hvervet på sine skuldre indtil sidste udgivelse 31.12.55. Her slutter Brandt af med at sige, at der har været mange medarbejdere, der har givet gode artikler om "den danske Sag og vort Fædrelands indre Anliggender".
- ⁶⁰ Nummeret fra den 20. er tilsyneladende fejldateret, men udkom med al sandsynlighed den 27.
- ⁶¹ *US* (note 37), X, 42.
- ⁶² Kristian Hvidt, 'Det folkelige gennembrud og dets mænd' i *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bind 11 (Kbh., 1990), 75-76.
- ⁶³ *US* (note 37), X, 45.
- ⁶⁴ *Ibid.*, 46.
- ⁶⁵ *Ibid.*, 47. Det er interessant, at 'grundtvigianerne' E. J. Borup og F. Schrøder i *HiGS II* giver dette tekststykke overskriften 'Glad Fædrelandskærlighed, ikke snæver Nationalisme' (*op. cit.* (note 26), 297). I 1930 var det tilsyneladende ikke opportunt, at nogen skulle være i tvivl.
- ⁶⁶ Søren Krarup harcelerer i *Tidehverv* 5.5.2000 over, at sangen optræder i amputeret skikkelse (kærlighed og ikke kærlighed til fædrelandet) i forslaget til den nye salmebog.
- ⁶⁷ H. Grell, *op. cit.* (note 1), 277.
- ⁶⁸ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 133. (At kalde digtet for et "tankedigt" er en uklar måde at fortælle, at der ligger en dybere filosofi bag. De fleste vellykkede digte er vel i og for sig tilpas gennemtænkte).
- ⁶⁹ F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 11.
- ⁷⁰ *Op.cit.* (note 49), 166.
- ⁷¹ N. F. S. Grundtvig, tale i 'Danske Samfund' fra 1839 (fra: F. Lundgreen-Nielsen, 'Grundtvig om danskhed og modersmål i 1839' i *Grundtvig-Studier* (1992), 10).

- 72 C. Bjørn, *op. cit.* (note 54), 260-64.
- 73 F. Lundgreen-Nielsen, *op. cit.* (note 14), 66. (Han funderer dog over, hvorvidt Grundtvig mundtligt gjorde mere ud af det).
- 74 *PS* (note 30), VII, 528-29.
- 75 *Ibid.*, 180 og *Nordens Historiske Minder* (1847) i *HiGS* (note 26), 152.
- 76 *PS* (note 30), IX, 95-110. Sangen i *FHS* (nr. 130) har taget sine fem strofer fra de oprindelige 76. Den citerede strofe er nr. 54 i digtet og nr. 1 i sangen.
- 77 Kaj Thaning mener, at digtet hører hjemme i Grundtvigs 'syntesetid', hvor han søger en ny forbindelse mellem kristendom og folkelig danskhed. Poul Borum ser det som treleddet: et kristent historisk-poetisk program til læserne, et rimbrev til vennerne og en salme til sig selv (Grell, *op. cit.* (note 1), 150). Forbindelsen til det lige så lange digt *Nyaarsdagen* (1857) er umiskendelig.
- 78 N. F. S. Grundtvig, *Danskeren* (2. årgang 1849), 203.
- 79 *PS* (note 30), V, 229-30.
- 80 N. F. S. Grundtvig, strofe 4 af *Danskheden* (1839), ('Danmark, dejligst Vang og Vænge') i *ibid.*, VI, 229-30.
- 81 Grundtvig, strofe 6 af *Danebroge* (1842) i *ibid.*, 448-450. Forbindelsen mellem de to digte ses blandt andet af, at Grundtvig i det fra 1842 inkorporerer 'dejligst Vang og Vænge'. En detalje, man også ser andre steder.
- 82 En enkelt af disse rummer en strofe med humoristisk snit. Det er *Danskheden* og *Soro* (1847) i *ibid.*, 634-636, str. 5, "Var det for meget, om *Dannemænds* Tunge / Havde en Plet i sit Fæderneland, / Hvor den paa *Dansk* maatte tale og sjunge, / Folket til bedste, som Folk har Forstand, / Uden at regne, hvad Cicero skriver, / Og hvilken Dybde der er i Dativer, / Og hvad i Wien, i Rom og Paris / Man kalder Galt eller Gris?"
- 83 N. F. S. Grundtvig (1838) i *ibid.*, 186-190.
- 84 *Ibid.*, V, 63-65. Sangen blev først trykt i 1820, uden titel. I 1842 fik den titlen *Danmarks Trøst*, men kendes bedst som sang nr. 159 i *FHS*.
- 85 *Mands Minde* (1838), her citeret fra Gunnar J. Poulsen, 'Om nationalisme og folkelighed' i A. Bojsen-Møller, J. Kristensen og E. J. Petersen (red.), *Vartovbogen* (Kbh., 1991), 154.
- 86 N. F. S. Grundtvig, *Henrich Steffens* (1845), str. 10, "Tvende vel var dine Røster, / Ypperst Tyskland kalder sin, / Dansk var dog, som hendes Søster, / Moder din og Moder min; / Tysk vel Pen dig faldt i Haanden, / *Dansk* dog Tungen var og Aanden, / Dem det er, som skifte Arv" i *PS* (note 30), VI, 558-562).
- 87 N. F. S. Grundtvig, *Danskeren* 15, 28.6.1848. Endnu engang lykkes det for E. J. Borup og F. Schrøder at dreje en tekst, som de vil have den, når de over deres uddrag af teksten *Den Danske, den Tydske og den Franske Sag*

VII, i et resume indfører, at det kun er åndeligt, tyskerne skal slås ihjel (*op. cit.* (note 26), 176).

⁸⁸ *Ibid.*, 1. årgang, nr. 3, 5.4.1848, str. 32, linje 1-5.

⁸⁹ *FHS*, 1990, nr. 475. Oprindelig N. Griegs digt *Til ungdommen* (1936).

⁹⁰ *Op.cit.* (note 87), 2. årgang, nr. 25, 30.6.1849.

⁹¹ Alle digte i *ibid.*, 3. årgang. At slaget lignede en sejr, skyldes, at stormagterne derefter endnu engang intervenerede til fordel for Danmark.

⁹² Torben Damsholt, ‘‘Rom’, ‘det tyske’ og ‘Guds udvalgte folk’’, essay i *op.cit.* (note 17), 71.

⁹³ Som M. Bredsdorff skildrer det, tog Grundtvig gennem årene Goldschmidts udgivelser meget seriøst, mens Goldschmidt selv havde et mere distanceret forhold til Grundtvig (‘Digteren Goldschmidt og Grundtvig’ i G. Albeck og W. Michelsen (red.), *Grundtvig-Studier 1974* (Kbh., 1974)

⁹⁴ *Dannebrog* nr. 3, 3.6.1853.

⁹⁵ Grell, *op. cit.* (note 1), 279.

⁹⁶ Slutstrofen lyder, ‘‘Derfor Danmark! Moder søde! / Tro kun paa Guds-Lykken din! / Græd kun Guld for dine døde! / Lad dig trøste Kveld-Sang min! / I en Paaske-Morgenrøde / Ogsaa den stod op af døde’’ i *PS* (note 30), IX, 124-133).

⁹⁷ *Ibid.*, IX, 607-608, str. 6.